

AMEDEO DI FRANCESCO – ARIANNA QUARANTOTTO

MUNKÁCSY, GAJ ÉS A GARABONCIÁS DIÁK –
GRABANCIJAŠ DIJAK HARMADIK
FEJLŐDÉSI SZAKASZA*

1. Kritikai előzmény

A magyar–horvát mítosz kutatás egyik legérdekesebb alakjának ajkán mintha kezdene elhalványulni a hagyományosan hamiskás és egyben melankolikus mosoly. Néhány évvel ezelőtt bővebben tárgyaltunk már a *garabonciás-grabancijaš*-ról¹, kiemeltük területi meghatározottságát, mely oly hasznosnak bizonyul az összehasonlító kutatásban, végigkövettük azon egyenetlen útvonalán, mely történelemmel, mitológiával, antropológiával és irodalomtörténettel érintkezik, nem igazán jelentéktelen szövegeket elemeztünk, tetten érve álarcán egy emberi vonást is, mely kevésbé fellángolóvá és nyugtalanítóvá teszi a tudat járatlan ösvényén való fáradtságos átvonulás archetipikus motívumát. Új bepillantási lehetőség alapjait tettük le tehát egy olyan területre, mely hovatovább érdekesnek bizonyul irodalmi sugalmazásai révén, illetve annak a fesztelenségnek köszönhetően, melynek következtében a tetszelgés a kijózanodással váltakozik a színpadi performance-okban, s egy alkotói hagyomány eredeti intertextuális fejleményei révén, melyeket a gazdag szakirodalom ellenére mindenképpen elhanyagoltnak vagy túl sietősen elraktározottnak véltünk.

Voigt Vilmos figyelt fel nem is könnyű, nem is rövid kitérőnkre, s felszólalásában a jeles kutató a tudományos adatok sorát a filológiai elemzés szigorához társítva biztosította felvetéseinknek a folklórtudományhoz való fontos hozzájárulását.² Tétéleink megerősítették, nemkülönben munkánkból kiinduló kutatási távlataink helyessége is. De ennél többről van

* E tanulmány terve és kivitelezése két szerző együttes munkája. Amedeo Di Francesco professzor érdeme a tanulmány tudományos áttekintése, az első, második és negyedik fejezet kivitelezése, valamint a magyar vonatkozású szakirodalom feltérképezése. Arianna Quarantotto tanárnő érdeme a harmadik fejezet kivitelezése, illetve a horvát vonatkozású szakirodalom áttekintése.

¹ Vö. AMEDEO DI FRANCESCO – ARIANNA QUARANTOTTO: *Papok és garabonciások. Illei, Hagymási, Brezovački és a magyar-horvát iskoladráma garabonciás-grabancijaša*, e kötetben.

² VOIGT Vilmos: *Le fasi di evoluzione di Garabonciás diák – Grabancijaš dijak* (Commento al saggio di Amedeo Di Francesco e Arianna Quarantotto). In: *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli – Studi Finno-Ugriici*. II. 1996–1998. 283–299. Magyarul, némi változtatással: VOIGT Vilmos: *Bölcsészdoktor – garabonciás diák (a színpadon)*. In A. HOLLÓS (szerk.): *Hungaro-slavica 1997. Studia in honorem Stephani Nyomárkay*. Budapest, 1997. 341–345.

szó. Voigt terjedelmes hozzászólása nemcsak alátámasztotta a Duna-vidékre vonatkozó komparatistikai meglátásunk helyességét, de ez utóbbi visszhangra is talált az egyetlen általunk még nem ismert szakirodalmi forrásban.³ Sőt, azt is el kell mondanunk, hogy Jungnak sikerült sok fontos szempontot tisztáznia az esetleges vagy feltételezett magyar–horvát intertextuális viszonyokat illetően. Figyelembe kell vennünk például Tituš Brezovački és Munkácsy János drámáinak összehasonlító elemzését: a mi szempontunkból fontos tudnivaló, hogy nem áll fenn semmiféle kapcsolat a két szöveg között, el kell tehát utasítanunk minden kölcsönhatásra irányuló feltételezést.⁴ Jung következtetéseiben nehéz volna nem észrevenni Đuro Šurmin⁵ részben hasznos feltételezéseinek a meghaladását. Igaz, hogy azok a következtetések a népi hagyományokra vonatkoznak és nem tartoznak az irodalomtörténeti kutatáshoz, mely a komparatistika⁶ sajátja, de olyan útmutatásokat kínálnak, melyek munkánkban hovatovább hasznosnak bizonyulnak. Ily módon lehetővé válik annak az intertextuális útvonalnak a megbízhatóbb felvázolása, melynek során szereplőnk sikere létrejött: látni fogjuk, hogy nem áll fenn kapcsolat Brezovački Matijaša és Munkácsy Lászlója között, hanem inkább ez utóbbi és Hagymási Imre Lacija között. Más szavakkal Munkácsy az iskoladrámát komikus irányban értelmezte tovább, míg Velimir Gaj a horvát hagyomány komolykodóbb célzatát örökölte.

Nem mulasztjuk el elemezni Munkácsy János⁷ *Garabonciás diákját* (1834) és Velimir Gaj⁸ *Grabancijaš preporodjen* című művét, szem előtt

³ JUNG Károly: *A garabonciás-téma két XIX. század eleji színműben* (A néphagyomány és az irodalom kapcsolatai Munkácsy János és Tituš Brezovački egy-egy alkotásában). In: *Tanulmányok*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. 24. Újvidék, 1991. 51–61.

⁴ Uo. 58.

⁵ ĐURO ŠURMIN: *Hrvatski preporod. I. Od godine 1790 do 1836*. 104.

⁶ Uo. 59.

⁷ MUNKÁCSY János (1802–1841) drámaíró és újságíró, főleg a Bajza Józseffel folytatott hosszú és élénk vitája következtében vált ismertté. Jelentősek népszínművei, különösen a *Garabonciás diák*, melyet 1834 és 1861 között negyvennégy alkalommal adtak elő. Kritikai irodalma alig létezik: 1836-ban a *Szemlélő* 74. számában (1173–1174.) megjelent egy recenzió a *Garabonciás diákról*, a *Tündér Ilonáról* (1838) tudósít a *Lombok* 1838-ban (164.). Bizonyos mértékben hasznosnak bizonyulhat LORENZ Károly kötete is (*Munkácsy János*. Budapest, 1937). Teljesebb adatokért lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* IX. Budapest, 1903. 386–388.

⁸ Velimir GAJ Zagabriban született 1845-ben. Jogi tanulmányai végeztével bírósági fogalmazó lesz Zagabria Nemzeti Kormányában, melyből politikai okok miatt zárják ki. Ezután alapjában véve az apa, Ljudevit nyomdájának a nyereségéből él. A szláv népek kulturális fejlődését támogató illir mozgalom követője, a balkáni etnográfia és népköltészet tanulmányozója Vuk Karadžić hatása alatt. Fontosabb művei: *Nikola Zrinski, sigetski junak*. Zagreb, 1866.; *Lira* 1–2. Zagreb, 1870–71.; *Knjižnica Gajeva*. Zagreb, 1875.; *Balkan divan*. Zagreb, 1878.; *Grabancijaš preporodjen. Starinski narodovid u slikomjeru* (Az újjászületett Grabancijaš. Ósi, festői, népi ábrázolás). Zagreb, 1881. Bővebb adatokért a kritikai irodalmat

tartva azt a híres meghatározást, mely szerint a folklór nem más, mint „the comparison and identification of the survivals of the archaic beliefs, customs and traditions in modern ages”.⁹ Természetesen a mi nézőpontunk meglehetősen eltérő lesz, ha nem másért, akkor kutatásunk különböző területe miatt, mely eltérő heurisztikus útvonalak bejárására készlet. Érdeklődésünk nem annyira a folklór és a művészetek közötti esetleges összefüggésre irányul, hanem inkább „az ún. *túlélések* és a kultúra közötti kapcsolatra, amelynek tartozékai a múlt maradványaiként vagy részleteiként.”¹⁰ Pontosabban szükséges lesz tisztázni, hogy a garabonciás mítosznak mennyire és hogyan sikerült túlélnie a XIX. századi magyar és horvát színműírás néhány kísérletében: így a hagyomány igazolásai és eltérései lehetővé teszik azoknak a jellegzetes összetevőknek a jobb megértését, amelyek a mítosz harmadik fejlődési – folklór és irodalom közötti – szakaszának a szervezőpillérei.

2. Munkácsy János *tüneményes vígjátéka*

Munkácsy János *Garabonciás diákjának* szereplői olyan színházi *performance*-ot nyújtanak számunkra, mely az iskoladráma oktatói célzatának egyértelmű meghaladására vagy szélsőséges fejlődésére mutatnak, hiszen a dramaturgiai vezetés lényegében egy kedélyes bohózatéra vall. Azt mondhatjuk tehát, hogy a népieskedő ízlésnek megfelelően megtörtént az áttérés a népszínműre, mely a *vaudeville* magyar változata. E különleges komikus műfaj jellegzetességei¹¹ jól illeszkednek ugyanis a XIX. századi színműíráshoz, mely nyilvánvalóan népies ízű szövegeknyelvekből ihletődött. Oly nagy e téma jelentősége a magyar színház történetében és annyira számottevő a XIX. századi Magyarország színműírása szempontjából, hogy biztosan szükséges lesz majd szólni még róla, más kritikai célkitűzésekkel és talán más történeti perspektívák szempontjából. Itt és most elégséges lesz felhívni a figyelmet a bonyodalom könnyedségére és a mimetikus készlet vidámságára, melyek a garabonciás igen gyakori szükséghelyzetéről árulkodnak, elfajzottnak és nevetségesnek mutatva őt.

Munkácsy vígjátéka sikamlós és egyben ártatlan történet, melyben a paródiai és karikírozó bélyeg játékosan kezeli a mítoszt és a hagyományt.

illetően is lásd: *Leksikon pisaca Jugoslavije* II. Novisad, 1979.; *Hrvatski biografski leksikon* IV. Zagreb, 1998. 539.

⁹ E meghatározás érdemében felszólalt André JOLLES: *Folklore en Kunstwetenschap*. De Kroniek, 1897, mely már olaszul is olvasható: André JOLLES: *Folklore e scienza dell'arte*. Intersezioni, XIX., 1., 1999. 5–20., melyet Silvia CONTARINI igen hasznos jegyzete követ (i. m. 20–24.).

¹⁰ André JOLLES: i. m. 5.

¹¹ Elégséges lesz itt Arnold HAUSER észrevételére utalnunk (*Storia sociale dell'arte*. I–II. Torino, 1973. II. 212, 328–329.) az ízlés megváltozásával kapcsolatban, mely a melodráma és az operett sikeréhez vezetett.

A garabonciás „természetfölötti” képességei ebben a szövegben is igazolást nyernek, viszont ha nem tévedünk, akkor csak az ábrázolás kezdeti pillanataira korlátozódnak, amikor Csákány Lászlónk a színpadon megjelenik:

Voltam már diák, juratus, falusi notarus, zenész, színész, de sehogyse szolgált a szerencse; most hát ismét a diákságon kezdem, csavargok falurol, falura. Némely balhítú vén paraszt aszony garaboncás diáknak vél, és jól tart tejjel, nekem ugy nem kell egyéb, anyira rá szoktatott gyám atyám, ki aludt tején nevelt fel. Megyek vissza Pestre az universitasba, ott sok okos ügyvéd van át nézetem a gymnoki számadást, mert azt mondják sokan, hogy 40 ezer forint örököm nem mehetett felnevelésemre. Rongyos ruhám és az aludt tej nem kerülhetett anyiba.¹²

Hozzátehetjük azt is, hogy egy ilyen indítás csalóknak bizonyulhat az olvasó vagy a néző számára, hiszen egy ilyen kezdeti felszólalás után joggal számíthatni olyan dramaturgiai gyakorlatra, mely erőteljesen központi szerepet szán szereplőnk mitológiai hátterének. Ez azonban nem következik be, s így könnyen elképzelhető az a közönség, amely kevésbé érdeklődik a mítosz iránt, de amelyet kétségkívül megnyer a nevetés könnyedsége, valamint az utolérhetetlen ügyesség, mely egy sohasem egyhangú nyelv artikulációiban és sokoldalú lehetőségeiben mutatkozik meg. Megállapításunk helyességét igazolja a mitológiai kutatások szerény jelenléte, melyek néprajzi-antropológiai kutatások alkalmával is gondosan kiemeltettek.¹³ Jelentős például a sárkány-motívum beiktatásának a módja, melyben a szélhámosság diadalának lehetünk tanúi:

LACI Husvét előtt két héttel pedig megtiltják, hogy csákányal diáknak nem szabad iskolába járni. Arra kapom magam két fiut elcsabitok magammal csavargogni, két hét mulva hogy visza mentünk az iskolába, hivatnak, a fiúk megdöbentek hogy kicsapnak benünket, neféljetek mondtam. Bizzatok bennem kimentelek. A kérdésre hol csavaroztatok gazfiuk – felelém, engedelmet kérek. Domine spectabilis nem csavaroztunk hanem husvét előtt megtiltották, hogy csákányal nem szabad iskolába menni, mert én vagyok Csákány Laci.

KÁNTOR Ha tiltva volt csákányal iskolába járni hogy is mertek volna oda menni.

MIND Becsukták.

KÁNTOR Hová az új épületbe?

LACI Karcerbe.

BÖSI Miféle kaloda az a karcer?

LACI Börtön.

BÖSI Jai lelkem adta diákjai börtönbe tették.

SÁRA Tudom a sárkányon jött ki onnan.

¹² I. felvonás, 1. jelenet. Amint tudjuk, Munkácsy szövegét sosem adták ki. Itt egy sűgő-könyv kéziratából (MM 6455) idézünk, tehát egy sűgő által használt szöveggönyvből, melyet Szentesen állítottak össze 1863-ban, s melyet a Nemzeti Széchényi Könyvtárban őriznek. Ugyanarról a szövegről van szó, amelyet Jung Károly és Voigt Vilmos is használt.

¹³ JUNG Károly: *i. m.* 55–58.

BÖSI Hol lehet most a sárkány.

MIND Ó szeretnénk látni.

LACI Nézzétek ott felhők között legel.

MIND Hol, hol?

LACI Ni ott a fekete felhők megett – csak a füle látszik.

BÖSI Az ám a füle látszik.

LACI Gerundium in dum, dum, dum – erre eltűnik.

BÖSI Ugyan minek tüntette el szerettem volna látni.

LACI Sajnálom. Okos ember azt nem látja angyalom.

KÁNTOR Elégedjék meg kentek ha egy kicsit láttak a füléből, nincs annak esze ki abból többet kíván.¹⁴

A szöveg azonban olyan szabályrendszer hordozója, mely csalódottá teszi a befogadót. Ahol csupa félkegyelmű népség hemzseg, ott nem tevédhet fel az ismeretlen varázsa, sem a melodramai tévelygés színlelése. Munkácsy bebizonyítja, hogy a kisujjában vannak a szakma fogásai: szereplőinek körvonalazása szórakozott részvételről tanúskodik, miközben azok az abszurd és a valószínűtlen egész kelléktárát a színpadra viszik. Érdekesnek bizonyulhat néhány szórakoztató ötlet is, mint például az első felvonás nyolcadik jelenetének retorikai zűrzavara, amikor a maga módján magyarul beszélő valószínűtlen Lord Bearbridge közbeszólásaiban a nyelvi játék mesterkéltté válik a fonetikai „átírások” miatt, valamint az ezekből eredő ártatlan kétértelműségek révén.

De ami a garabonciást e különleges színpad szemtelen, rokonszenves, ugyanakkor vitathatatlan uralkodójává teszi, nem más, mint Lacink kötél-táncoshoz méltó ügyeskedése. Nem számítottunk ugyanis arra, hogy az ősi mítosz tisztelettel övezett szereplője egyenesen hamis szerelmi szenvedések hordozójává váljon, mely szenvedések igen mesterkélt fondorlatok legnyilvánvalóbb hajlataiba illesztődnek:

LACI Minthogy az isten Ádám oldalbordájából egy Evát alkotott, ugy érzem édes pünkösdi rozsám mintha magát az én oldalbordámból szakasztották volna ki. Oh de hasztalan, mert mint hallám már egy más oldalborda érkezett szivedhez.

ANNA Hát már azt is tudja.

LACI Bár ne tudnám te kegyetlen szépség így taszítod el leghivebb imádodat.

ANNA Csak nem akar elmenni?

LACI Megyek egy puszta szigetbe, hol bors terem és mérges dudvák, és ha már a boldogtalan szerelem ki csákányozza árva ideigemből szerelmi lázomat, akkor ezt írják sirkövmre: itt nyugszik hidegen a foró meleg csákány.

ANNA Oh kegyetlen Csákány hát mit kíván tőlem?

LACI E gyönyörű organtia kezeket.

ANNA Igen lelkem de már a notárusnak szavamat adtam.

LACI Kincsem ma már nem divat a szótartás. Azt magasabb állásnak is megszegik.¹⁵

¹⁴ I. felvonás, 4. jelenet.

¹⁵ I. felvonás, 11. jelenet.

Hamis garabonciásunk valójában nem restell kompromisszumokba bocsátkozni, főleg abban az esetben, ha egy szerfölött különleges Julcsa áhított szoknyája utáni szaladgálásról van szó:

LACI Ki hitte volna hogy szerencsém oly vékony szálon teremjén, mint a pipacs. Ah de felejtetem a Julcsát, mert olyan Julcsám van Szegeden, a milyen Julcsa nincs széles Magyarországon.¹⁶

Amint látjuk, Munkácsy garabonciásának nyelvét három regiszteren való egyidejű artikulálódás jellemzi. Ezek: a választékos vagy legalábbis keresett nyelvezet paródiája; a népieskedő kifejezések; a többé-kevésbé ártatlan kétértelműségek. A dráma bohózathoz illő cselekmény mentén folyik, ahol a garabonciás nem annyira mítoszról eredő szereplő, inkább újrakörvonalazódik a néphagyományra irányuló mértéktelen gúnyolódni vágyó szándék következtében, mely néphagyomány könyörtelenül tompítja minden előzetes kapcsolat érdekességét és nehézségét a mítosz moralizáló dimenziójával. Szinte hallani a nézőtér elmerült sugdolózását, melyet leginkább a személycserék és a szereplők utólagos felismerése érdekel.

Ha az első felvonásban felidéződik a garabonciás mítoszt alkotó fantasztikus univerzum néhány jellegzetes eleme, a másik két felvonás drámai diskurzusa azokra a szükségmegoldásokra épül, melyekhez oly szereplők folyamodnak, kik cselekedeteikkel a gúnyt és a szórakozást magasztalják. Ezt látjuk a második felvonás indításában is:

KÁNTOR Az ember nem tudja mire jut, ha az orgona össze megy, már most magam is nyakamba vettem az országot, mint Csákány Laczi. Őt a szerelem üzi egy faluból a másba, engem a szomjuság egy csapszékéből a másba, azért magam sem tudom, hogy kerültem ide a fejérhájóba, ide az orom vezetett bor és szerelem bizony hatalmas két szenvedély sok áldozati vannak már mind kettőnek. Körül tekintem magam, mert még nem voltam Pesten, tán Csákány Laczira is rá akadok.

Vigoperára, vaudeville-re jellemző szereplők ezek, hol nem hiányozhat a számos zenei betét, sem az ízletes, énekelt kuplé. Mi történt tehát „mitikus” hősünkkel? Nem nehéz elképzelni e vidám befejezés résztvevőinek a vidám és egyben gúnyos nevetését:

KÁNTOR Az országot bejárta
Csillagokat vizsgálta
Mátkáját feltalálta
Boldog Csákány.
MIND Gyalog nem jár
Földesur már
A felleghajtó garaboncás.

¹⁶ I. felvonás, 12. jelenet.

A szerelem hevében
 Elolvadna merőben
 Ha a szőlő levében
 Nem fűródne kékjében.¹⁷

A tüneményes vígjáték immár *bohózzattá* vált. Természetesen Munkácsy dramaturgiai érdeklődéseinek részletező elemzésére lenne szükség ahhoz, hogy megérthessük, mennyire volt fontos számára a *Tündér Ilona* megírása a *Garabonciás diák* élménye után. Vajon egy igazán mesei világ kecsessége élénk rémképekkel ruházta fel a talán túl banális populizmust? Meglátjuk. Egyelőre mindenképpen felhívjuk a figyelmet a romantikael- lenes hangra, mely csípős és ízletes iróniában, ugyanakkor éles és élénk önelégültségben is nyilvánul meg egy tiszta és hamisítatlan világ iránt, melyet sikerült visszanyernie a nagyközönség számára.

3. Velimir Gaj *Pjesmaja*

Velimir Gaj *Grabancijaš preporodjen* című művének előszava értékes segítséget nyújt a *grabancijaš* szereplőjének megértése szempontjából, mely fél évszázaddal Tituš Brezovački *Matijaš grabancijaš dijak* című művének megjelenése után tér vissza a romantika színpadára. Szükségese- nek találjuk ezért legalább részben idézni a szerző által tett észrevételeket az ismert szereplő jellemzését és fejlődését illetően, melyet Gaj „újjászüle- tettnek” tekint a horvát jezsuita által bemutatott szereplőhöz viszonyítva:

„Evo hrvatskoga Fausta!” [...]; ali upravo više nije onaj Grabancijaš, kako se i u knjigopisno-povjestnu uvodu tumači, nije pretiskan, [...] nego je preporodjeno stvorenje, koje je po lažnu mnienju onoga mudarca jednako njemačkomu Grabancijašu: – ovaj je moj Faust samostalano basnoslovno-narodni pojav u krugu jugoslavskih priča, kano slobodan lik u proslavu: „Vrzino kolo” bajnom svjetlosti obasjan i za podpunbu u dodir s mnogo drugih bajčica i pričica u dvie prikaze proizveden. [...] Ovaj se lik svejednako i životu i smrti i dobroj i zloj sreći sklubi i podsmieva; malokad krinkom Komovom neprekriven, tvor je pjesništva neobična, kakvo bi Francez zar prozvao *la poésie symbolique de caprice et de bonne humeur*, [...] – Grabancijaš je „istinski učitelj navlastito mladih ljudi” –, kako je već pokojni župnik stenjevački, Toma Mikloušić, tvrdio sgodno i znao reći posve maloj družbi hrvatskoj, – malenu broju „istinskih ljubitelja jezika i domovine” –. [...] Eto opet narodoznanstvenoga djela, eto nejaka čeda moje struke, eto narodopisne umotvorine hrvatske! [...] gledao sam, da mi ovo djelo izadje u istinu narodno nesamo likom, nego i sadržu. S toga sam pozivao sve, osobito poštovane, starobične domorodke i domorodke, neka mi izvole priposlati svaku crticu, koju znaju bud o hrvatskom, budli o srbskom „Grabancijašu”, o čarobnu ovom pojavljenju objestranu, srbskohrvatskom. [...] Hvala Titu Brezovačkomu na tom,

¹⁷ V. felvonás, 12. jelenet.

što mi je pokazao put i naznačio pravac, kojim bih mogo izvesti pučku priču! [...] Tito Brezovački jamačno i najukusnije i najjezgrovitije pisaše kekavski za ono doba. Sa svim tim kaljuža od bezjaštva preplavljuje svaki pomišljaj njegov, te svako čuvstvo, i ono, što je ljepo, na tom jeziku kekavskom biva ružno, što je visoko, čini se nizko, a, što je uljudno pomišljeno i nato namienjeno, dolikuje geaku. Ona kaljuža jezična bezjaštva u Hrvatskoj bez života gadom i smradom zaguši „horvatsku” knjigu. [...] Kajkavac Tito Brezovački i štokavac Vuk Stef. Karadžić, [...] Obadva pominju Grabancijaša, djaka. [...] Ako me pitaš, čitatelju: A da što je?! – ja odgovoram: Pjesma je! [...]¹⁸

Ez tehát Velimir Gaj *grabancijaš* diákja, mely sokat merít Fausztusz mítoszából, s megújul mind nyelvezetében, mind megjelenésében és jellemvonásaiban. A német varázslóval való rokonság elemei nem hiányoznak ugyan, de a szerző által mondottakat megerősítendő, a különböző változatok alapján nem beszélhetünk a Fausztusz-mítosztól való tényleges függésről. Természetesen feltűnő a mesei hangulat, mely ördögök, szatírok, púpos lények, szellemek színpadra állításának köszönhető, s melyek az ezekben az években nagy sikernek örvendő népi irodalom szereplői. A *Volksstück* és a *Zauberspiel* koráról van szó, melyekből talán Velimir Gaj *pjesmaja* is merít¹⁹: a csodás elemek, a mítosz és a nemzeti eredet keresése a nyelv és a helyi szokások tanulmányozása által tulajdonképpen egész

¹⁸ Velimir GAJ: *Grabancijaš preporodjen. Starinski narodovid u slikomjeru*. III–XI. (Íme a horvát Fausztusz! [...]; de nem a meséskönyvek bevezetőjében szemléltetett szereplő ez, nem is egy egyszerű újrakiadás, [...] inkább egy újjászületett figura, s nem a német *Grabancijaš* pontos mása, ahogy egy bizonyos tanulmány helytelenül állítja: – ez az én Fausztuszom, egy olyan népi és mesei jelenség, mely független a jugoszláv elbeszélői környezetben, szabad szereplő a 'Vrzino kolo' prologusában, kellemes ragyogás lengi körül sok más elbeszélés és mese viszonyában, s kétféleképpen jelenik meg. [...]) E szereplő mindig ironikusan viszonyul élethez és halálhoz, jóhoz és rosszhoz; olykor Komov álarca mögé bújva, nem mindennapi költői alkotás, melyet a franciák *la poésie symbolique de caprice et de bonne humour* neveznének. [...] A *Grabancijaš* elsősorban a fiatalok valódi mestere', – ahogy Tomo Mikloušić, Stenjevec elhunyt papja alkalomhoz illően vezet és sikerült megszólítani a kis horvát társadalmat, – a csekély számú 'igazi hazafit és anyanyelvpártolót' – [...] Íme ismét egy népi mű, íme tehetségem gyöngye gyümölcse, íme a horvát népi elbeszélések eredménye! [...] úgy vélem, hogy e mű valójában nemcsak külső megjelenése, hanem tartalma szempontjából is népi műfaj módjára jön létre. Ezért hát mindenkihez szólok, s főleg a becsületes és idős honfitársakhoz és honfitársnőkhöz, arra kérve őket, hogy szíveskedjenek elküldeni nekem bármiféle horvát vagy szerb adatot a Grabancijašról, e lenyűgöző szerb-horvát alkotásról. [...] Köszönöm Tito Brezovačkinak az útmutatást és tanácsait a történet felépítésére vonatkozóan! [...] Tito Brezovački kétségtelenül a kor legizesebb kajkavo írója. A horvát-kajkavo nyelv pocsoltyában azonban minden gondolata, minden érzelme és mindaz ami szép e kajkavo nyelvben, rúttá válik, mindaz ami magasztos hitványnak tűnik, a művelt gondolatok pedig faragatlanná válnak. E sáros és élettelen nyelv Horvátországban elfojtja a 'horvát' irodalmat. [...] Tito Brezovački kajkavo [nyelvé] és Vuk Stef. Karadžić štokavo [nyelvé]. Mindketten megemlítik a Grabancijaš dijakot. [...] Ha azt kérdeed olvasó, de hát mi az?! – én azt válaszolom: az egy *Pjesma*! [...]

¹⁹ Vö. Dragutin PROHASKA: *Komedija staroga Zagreba*. Nastavni Vjesnik, 1916. 158. A *Volksstück* és a *Zauberspiel* jelentőségéről kutatásunkra vonatkozóan lásd VOIGT Vilmos: i. m. 294.

Európában nagy népszerűségnek örvend ez időben. A XIX. századi elbeszélői anyag már nem táplálkozik népi történetekből, mesékből, mondákból, balladákból. A *Volksbücher*ben megjelenő ördögös históriák, a saját lelküket kutató zarándokok, a viszonzatlanul szerelmesek, a boszorkányok és szellemek – hol parodisztikusan, hol groteszk módon – a mágia és az okkultizmus világát idézik. A legendai és mitológiai elemek egy nagyobb érzékenység fényében jelennek meg, mely „az ősi napok visszasíratását, a dicső képzetek fenomenológiáját, a jelen kor szomorúságát”²⁰ keltik. A mítosz győzedelmeskedik, Fausztusz tragikus mítosza, akárcsak Hanswurt komikus mítosza, melynek célja a *divertissement*. Főképpen Bécsben, Raimund és Nestroy által, újjáéled a barokk színház, mely immár kizárólag népszerű szórakozássá vált, allegorikus figurák által benépesítve, „melyekben a bécsi közönség ráismerhetett szelíden és kedveskedően ironizált hibáira, valamint a kor fogyatékososságaira, különösképpen túl passzív s ráadásul nyájas rezignációjára”.²¹ *Grabancijaš preporodjen*ben található motívumok megfelelnek a közönség elvárásainak: szereplőnk okos, agyafúrt, kész bárkiből csúfot üzni. Akárcsak a hagyomány *dijakja*, ő is bolyong a világban, ősrégi ruházata van, becsapja a butákat, és nem restell tudásával hivalkodni, valamint moralizáló ítéleteket fogalmazni. Az oktatói célzat tehát, amely az iskolai drámát és a Molière által kedvelt „ravasz” szereplőt jellemezte, újjáéled garabonciásunkban, akit most azonban tikos fény és valamiféle irreális hangulat övez, mely Fausztusra emlékeztet. A szöveg a *Vrzino kolo*, a csodás kerék leírásával indul, mely – Gaj szerint – a néphiedelem értelmében a horvátországi Vrzić nevű faluban, a Velebit lejtőjén található:

[...]

A, stuhaći, čudni vilovnjaci,
il'djavoli, rogati junaci,
i grbavi, gušavi gorštaci,

[...]

po velikih planinah hodaju,
iz dupalja u dan bieli zjaju.
Kad se smrkne, ili dan natušti,
na sve strane po planini šušti,
na noge jih skoči vražja sila,

[...]

da jim hitre noge neposrcu
i nezlike, kad se stranom vrću
po kamenju, kano dusi hudi, –
nisu zvieri, a nisu ni ljudi!

²⁰ Alfredo DE PAZ: *Europa romantica*. Napoli, 1994. 65.

²¹ Ladislao MITTNER: *Storia della letteratura tedesca*. III.; *Dal realismo alla sperimentazione* (1820–1970): *Dal Biedermeier al fine secolo* (1820–1890). I. Torino, 1971. 89–90.

[...]

Pa se hvata u vrzino kolo,
svejednako biesno i oholo,
po kamenju hvata biele vile,
gdje su žive mlade, ljepe, mile,
po planinah velikih smještene,
u haljine tanke – obučene
tako ljubke, dragostne i biele,
da jih ljudi tek vidjeti žele.

[...]

Kad po noći vrag ‘na metli jaši’,
onda djaci, svi grabancijaši,
sa djavoli i vilami sbore,
a u kolu navrh zelen-gore.

[...]

Vjerujte mi, živa je istina,
ima negdje visoka planina;
jer to kažu svi Grabancijaši,
da vrag noću sa vilami jaši,
kud se vrte biesno i oholo,
pa se deru: ‘Ej, vrzino kolo!’²²

Úgy tűnik, hogy a tíz szótagú verssor jobban illeszkedik a balladaformához, mely e természetfölötti lények – ördögök, szatírok, vagy, amint látni fogjuk, népdalokat idéző egyszerű lantosok – féktelen, szinte felszabadító táncát idézi emlékezetünkbe.

A *dijak* Velimir Gaj szövegében az eredeti mítosz újjáépítési szándékának a gyümölcse: a Fausztuszra történő utalás az előszóban a varázslót körülvevő mágiát és titokzatosságot kelti életre. Míg azonban Fausztusz „tragikusan halad beteljesülése útján, akár a szenvedés és a tiltott dolgok félelmetes szakadékaiba ereszkedve”²³, garabonciásunk rendelkezik egy

²² Velimir GAJ: *i. m.* 2–4. És szellemek, gonosz varázslók,/ és ördögök, szarvas alakok,/ és púposok, hegyalakók,/ [...] A magas hegyeket járják,/ hajnalban barlangokból kiáltanak./ Sötétben vagy napfogyatkozásakor/ a hegyek mindenfelől morajlanak,/ lábaikban az ördög ereje vágat,/ [...] így hát lábaik sebesen tovafutnak,/ s nem csúsznak el amint befordulnak/ a hegyen át,/ hisz szellemek ezek,/ nem állatok és nem is emberek!/[...]/ Majd a Vrzino koloba lépnek/ haragosan és büszkén,/ a sziklákon megragadják a fehér boszorkákat,/ fiatalokat, nyájasakat, szépeket,/ melyek a magas hegyeken élnek,/ s sötét ruháikban/ oly szépek, bájosak és fehérek,/ hogy mindenki látni kívánja őket./ [...] Amikor éjjel [megjön] az ördög seprűnyélen,/ akkor a diákok, mind *grabancijaši*,/ az ördögökkel és a boszorkákkal találkoznak/ a zöld hegytetőn, a koloban./ [...] Hígygetek nekem, igazat beszélek,/ van itt a közelben egy magas hegy;/ így mondja minden *Grabancijaši*, kik éjben az ördög hátán a boszorkával vágatnak,/ bőszen és büszkén nyargalnak,/ s torkuk szakadtából üvöltik: hej, vrzino kolo!.

²³ Johann SPIES: *Storia del dottor Faust, ben noto mago e negromante*. In: Maria Enrica D’AGOSTINI (szerk.): *Il mito di Faust nella tradizione popolare del XVI secolo*. Milano, 1987. VIII. A két mítosz egymás mellé állítása a Gaj előszavában írottak alapján történik

becsületességi, bölcsességi, egyensúlyi ideállal: ő mégis „istinski učitelj navlastito mladih ljudi [...] istinskih ljubitelja jezika i domovine”.²⁴ Azt állíthatjuk tehát, hogy „egy mítosz szereplőjével állunk szemben, mely mítosz mondává változott, amikor évszázados útja során egy történelmi szereplővel találkozott”.²⁵ A *pjesma* főszereplője pedig Matijaš – legyen az Korvin Mátyás, a magyar és horvát nép által kedvelt igazságos és bátor király, akár a népi mondák szereplője²⁶ –, aki Brezovački dijakjának képességeivel rendelkezik:

Brezovački

MATIJAŠ Ja sem dijak, koj škole moje
zvršil jesem; vezda idem po svetu, da
se negdi navčim, kaj jošče ne zam,
negdi pak, kaj znam, pokažem.²⁷

Gaj

GRAB Djak sam i ja čitah knjižurine,
svršio sam visoke nauke,
pa sad idem po svjetu od muke,
da naučim gdje, šta neumijem,
a, što znadem, jasno da razvijem.²⁸

Garabonciásunk mégis különbözik Brezovački szereplőjétől, hiszen egy szenvedésekkel teli világban indul igazságkereső útjára. Ez az első melan-
kolikus vonás, amelyet megjelenésében és nyelvezetében egyaránt meg-
újult *grabancijaš* szavaiban érhetünk tetten: ő ugyanis nem kajkavo nyel-
ven szólal meg, melyet szerzőnk durvának és korlátozottnak ítél, hanem a
štokavo-jekavo-t használja. Egy hazafisággal és pánszlávizmussal terhes
légkörben a *grabancijaš* nem tölthet be más szerepet, mint a morális és
nemzeti újjászületés szóvivőjét, a szláv nép egyesülésének eszközéét. Az
álarc tehát újból a kor követelményeihez igazodik: Gaj a horvátokhoz és a
szerbekhez egyaránt szól, Vukot idézi, s egy olyan kulturális állományt
kelt életre, mely közös hagyományokban gyökerezik, s így a *grabancijaš*
nyelvi és kulturális hitelesítő eszközzé válik. Csillagászatról, történelem-
ről, matematikáról, teológiáról beszél egy széles közönségnek, nem kizá-
rálag kajkavo nyelven, habár hazája mindvégig Horvátország marad, az az
ősi Horvátország, amelyben mindig erős, egészséges, vallásos, bátor és
bölcs ember uralkodott. Brezovački művében is nyilvánvaló a rég letűnt
kor fájlalása. Itt azonban a bizonytalanság- és tévelygésérzet, melyet a

e munkában. Az észrevétel azonban serkentő javaslatnak bizonyulhat utólagos kutatásokat illetően, melyek esetleg átfogóbb, más szövegekre is kiterjedő filológiai kutatást igényelnek.

²⁴ Velimir GAJ: *i. m.* IV. Elősorban a fiatalok valódi mestere [...], az igaz anyanyelvpar-
tóké és hazafiaké.

²⁵ Johann SPIES: *i. m.* VIII.

²⁶ Vö. VOIGT Vilmos: *i. m.* 290.

²⁷ Milan RATKOVIĆ (szerk.): *Djela Tituša Brezovačkoga*. Zagreb, 1951. 46. Diák vagyok,
ki befejezte tanulmányait. Most a világban barangolok, hogy megtanuljam, amit még nem
tudok s megmutassam amit tudok.

²⁸ Velimir GAJ: *i. m.* 7. Diák vagyok és elolvastam a könyveket,/ a magas tanulmányokat
elvégeztem,/ s most e fájdalmas világban barangolok,/ hogy valahogy megtanuljam, amit
nem tudok,/ s nyíltam felfedni, amit tudok.

jelen állapot törekénységének az érzékelése okoz, feloldódik már a szöveg előszavában, később pedig megerősítődik a *grabancijaš* szavai által:

GRAB Djak sam. Svišiv visoke nauke
[...]
sad po svietu mjesta tražim bielom,
gramzim, jadan, svedj za srećom cielom,
da na odmor padnem i ostanem,
našav točku, crnu zemlju ganem,
gdje je čeljad podnošenja dobra,
'tražim ljubuu, tražim vjerna pobra.'²⁹

Romantikus melankólia lengi körül szereplőnket, aki egy határok nélküli időben és térben hiába óhajtja a belső béke és az elveszett ideálok visszaszerzését. Szavaiból kiviláglik az illúziók zátonyra futása, valamint a dolgok egyetemes hiábavalósága és időlegessége fölött érzett bánat: Brezovački diákja számára még ismeretlen magány- és tájékozatlanságérzet származik ebből. A horvát jezsuita szövegétől való függés elemei azonban mégis számosak: Brezovačkihoz hasonlóan Gaj is elítéli a jelen időt, a korrupt társadalmat, a tévelygő igazságot, a babonákat, felidézi a múltat, az ősi hagyományok múltját, amikor Mátyás király uralkodott. Egyes helyeken átírásról beszélhetünk:

Brezovački

SMOLKO [...] Ar poklam je Matijaš kralj vumrl, onda je i istina vu Vugeski zemlji zakopana. Zatem je čez deset let i vu Horvatski zemlji suhi beteg dobila, i tak dugo ginula i pogibala, doklam čez jedno petnajst let je zevsema preminula. [...] ³⁰

Gaj

SMOLKO [...] Odkako se naš kralj prestavio, kralj Matijaš čestita spomena, istina je mrtva, sahranjena, u Ugarskoj, a kod nas na domu [...] bog zna, tko je pravi krivac tomu? [...] ³¹

²⁹ Velimir GAJ: *i. m.* 55. „Diák vagyok. Elvégeztem a felső tanulmányokat/ [...] / most e széles világban helyemet keresem./ boldogtalanul mindig boldogságra vágyva,/ pihenni és megállni [szeretnék], egy állandó helyet/ találva, gyöngédséget hozok e sötét világba,/ hol jóérezű emberek vannak,/ szeretetet, jóhiszeműséget keresek”.

³⁰ Milan RATKOVIĆ: *Djela Tituša Brezovačkoga*. 47. [...] Mióta meghalt Mátyás király, meghalt az igazság is magyar földön [...] Egyesek azt mondják, hogy még nem tűnt el egészen, csak elaludt. Mások szerint a jogtudósok ellene fordultak, megvakították, hogy ne tudjon különbséget tenni igaz és hamis között. Majd kivájták szemeit, elfogták nővérét, az igazságszolgáltatást, neki is bekötötték szemeit, hogy ő se láthassa az igazságot. Ez az oka annak, hogy minden rosszul működik, mivel nincs különbségtétel jó és rossz között.

³¹ Velimir GAJ: *i. m.* 10. Mióta meghalt királyunk,/ Mátyás király, ki méltó arra, hogy emlékezzünk rá, az igazság is halott és el is van temetve/ Magyarországon, minálunk, házainkban,/ [...] / Isten tudja, ki a valódi bűnös?

Hiányzik azonban a moralizáló hang: ha Brezovački műve esetében a komédia végén arra a következtetésre jutottunk, hogy a grabancijaš annak a tudásnak köszönheti varázserejét, mely lehetővé teszi számára, hogy új horizontok felé forduljon, Velimir Gaj szövegében a dijak „mudroznanje” már kezdettől fogva nyilvánvalóvá válik. Az erkölcsi-viselkedéstani célzat azonban egy bohózati felépítésbe illesztődik, s ebből eredően a komikus és az oktatói sík egymásra helyeződik. Smolko az első szereplő, akit a grabancijaš rászed ravaszságával, elhítetve vele, hogy pénzre tehet szert magától az ördögtől. A jelenet Brezovački³² művében is megtalálható, de Gaj figyelme elsősorban a pokol világának a leírására irányul, mely erősen emlékeztet a Fausztusz első mágikus kísérletei által felidézett alvilágra³³:

GRAB [...]

Na istom razkršću jednom palošinom,
malo namazanom – djavolskom sluzinom,
okružiti okrug, tri puta zviznuti!
Baš okolo sebe okrug treba da je;
mjeračinu djavo izvrstno poznaje!

[...]

Po ledinah skaču sure orlušine
i još, nevidjene, druge životine.
Vižlad će lajati; u lov će otići

[...]

crn će dim suknuti; što se većma vije,
vam misliti valja: 'to je maštanije,
djavolja zabava, tek da stignem svrhe!'

[...]

Doći će s krinkami paklene krabulje,
š njimi jednooke i grbave hulje.
To će svečićati, psikati, brblati,
pogrješpane nadžak-babe i ordulje -
držkati tebe i jezikom pecati ...

[...]

Još će doći crni djavoli-magarci,
koji će njakati po mraku, i jarci,

[...]

a za njimi čudne djavole babice,
pjevušeci ružne, strašne poskočice.

[...]³⁴

³² Milan RATKOVIĆ: *Djela Tituša Brezovačkoga*. 51–52.

³³ Ami a fausztuszi visszhangokat illeti, különösen Johann Spies észrevételeire gondolunk itt.

³⁴ Velimir GAJ: *i. m.* 28–31. Ugyanennél az útkeresztveződésnél/ egy ördögnyálkába mártott hosszú karddal/ körbe kell állni és hármat kell ütni!/ Körbe kell állni,/ az ördög nagyon jól tudja, hogyan!/ [...] / Fekete sasfőókák szökdelnek a szántatlan földön,/ s más láthatatlan állatok is./ Ugat a kutya, vadászni indul/ [...] fekete füst száll fel; a hajsza felgyorsul,/ ti pedig gondoltjátok: ez csupa képzelődés,/ ördögi szórakozás, míg célba nem érnek/ [...] / Pokoli

A titokzatos, szinte groteszk elemek hangsúlyozott jelenléte mintha a természetfölöttivel szembeni félelem- és ijedtségérzetet szeretné elűzni vagy nevetségessé tenni. A hangulat azonban mindvégig játékos marad, hiszen a grabancijaš feladata mindenekelőtt a *divertissement*. Feltűnnek ezért a színen csirkefogók, boszorkányok, szellemcskék, szerelmesek, zúrzavaros helyzetek, álruhás alakok. Az újjáépített szereplő akkor jelenik meg első ízben, amikor csuklyás piros köpönyegébe öltözve bemutatja törpék, szatírok, szellemcskék, baglyok alkotta kíséretét:

GRAB To u nočnu ide četū: Cuci,
maljenice, kepec i bauci,-
[...]
vukodlaci, rogati djavoli,
bezobrazni, podli i oholi,
pa i nizki i ljutiti junaci,
nevidovni šareni mračnjaci...
Da spomenem još i tintiline
i ušare-sove i jeine
i vještice,- a gdje jim je metla?-
još i jetra od crnoga pietla!
Još dolaze vjerne činilice,
koje sa mnom rade gomilice
ciele noći, sve do biele zore,
[...]
a najviše meni daju vlasti
avetinje, dusi i sablasti.
[...]³⁵

Újra színre lép a *kolo*, s első alkalommal hangzanak fel Pjevac, Prazan Ponos, Miloduh, a Szerelem angyalának dalai. Végül a szellemek és a boszorkányok következnek, majd mindannyian kórusban éneklnek a refrént. A hangok váltogatják egymást, a páros rímű sorok pedig állandó, szinte cantilena-szerű ritmust teremtenek. És állandó a *kolo* keretén belüli járás is abban a körkörös táncban, amelyet a hold táncához³⁶ asszociálnak, s amelyben tükröződik az élet ciklikussága, az egyetemes létrejövés, az

álarcban megjön majd az ördög,/ kancsal és púpos gazfickókkal együtt,/ mind visítogni,
káromkodni, fecserészni fognak/ a bűnös és öreg boszorkák/ elfognak és nyelveikkel meg-
csípnek./ [...] Eljönnek még fekete számárfejű ördögök,/ s ordítognak a sötétben, meg a
bakkecskék,/ [...] mögöttük pedig furcsa ördögi nők / csúnyán énekelnek és ugrálnak.

³⁵ Velimir GAJ: *i. m.* 41. Éjszaka sűrög a sereg: baglyok,/ törpék és rémlények, -/ [...] / farkaskoldusok, - szarvas ördögök,/ nevetlennel, álnokok, gőgősek, majd hitvány és dölly-
fős/ láthatatlan és kancsal hősök./ Ne feledjük a manókat/ kuvikokat és baglyokat sem/ és a
boszorkákat - de hol vannak a seprűik? -/ Egy fekete kakas máját is látom!/ A hú varázslók
következnek még/ kik velem együtt csapatosan járnak/ minden éjjel hajnalhasadtáig,/ [...] /
de mindenkinél több erőt adnak/ a kísértetek, szellemek és rémek/ [...].

³⁶ Vö. Evel GASPARI: *La danza circolare degli slavi (Kolo)*. Ricerche slavistiche, III. 1954. 72–89. [82].

„örök visszatérés”³⁷ ideje. Brezovački művéből hiányzik mindez, hisz a szerző jobban figyel komédiája oktató jellegére. Gaj azonban olyan képzeletbeli alakokba lehel új életet, melyek szinte csak azért tűnnek fel a jele-
netek között, hogy újra magukévá tegyék azt a színpadi világot, melyet rég elvettek tőlük. Shakespeare *Szentivánéji álm*-jának elemei idéződnek fel, nemkülönben a *Walpurgisnachtstraum* vagy a *Weitlaufiger Saal mit Nebengemachern* fausztuszi visszhangjai, melyben szellemek, boszorkányok, álarcos alakok Mefisztofelészhez társulnak egy lovagi felvonulásban.

Szövegünk e furcsa szereplői szinte kíváncsian figyelik az ember állandó fáradozásait. Mélabús szavaikkal mintha örökre hívnának egy elvarázsolt világba, azonban ezt is áthatja a belső nyugtalanság. A keletkezett hangulat megértése végett szükségszerűnek tartjuk idézni itt a német és a horvát mű vonatkozó részeit:

Goethe	Gaj
Mephistopheles [...]	SBOR Tko hoće da pjeva, sulud treba da je;
Dem Volke hier wird jeder Tag ein Fest.	Jer svjet lude stvari rado pripoznaje. ³⁹
Mit wenig Witz und viel Behagen Dreht jeder sich im engen Zirkeltanz, Wie junge Katzen mit dem Schwanz. [...] ³⁸	

A hangnem azonban egyre gúnyosabbá válik, s a *Grabancijaš preporodjen* játékos bohózatá alakul az utolsó felvonásban, mely a borhoz és az élethez címzett gondtalan himnusszal zárul. Ez az epizód Brezovački művében is megjelenik, Gajnál viszont árnyaltabb módon, Goethe *Auerbachs Keller in Leipzig* című művére emlékeztetve. „Bibe, ede et comede”⁴⁰: mintha ezt foglalná össze a négy mulató pajtás (Veseljковиć, Pisarović, Jugović és Koprinović), kiket a *dijak* utolsó varázslata büntet. A hangszín megváltozása nyilvánvaló Vuksan lányának, Janjanak való udvarlaskor is, amikor *dijak* megjelenése kevésbé kifinomult, így Jugovićnak, a féltékeny szeretőnek, valamint a titokzatos fehér szárnyú, *dijakunkból* gúnyt űző szereplőnek sikerül aljas módon eltávolítaniuk őt.

GRAB Ljubim skut vam, milostiva!
JANJICA Milostiva nisam, djače viloviti!
GRAB Nu! Češ, ako nisi, omilostiviti!
JANJICA Što vas amo sad poziva?

³⁷ Vö. Mircea ELIADE: *Le mythe de l'éternel retour*. Paris, 1969. 104–105.

³⁸ Johann Wolfgang GOETHE: *Faust. Urfaust*. I–II. Milano, I. 1998. 160.

³⁹ Velimir GAJ: *i. m.* 42. Ki énekelni akar, buta kell legyen,/ hiszen a világ csak a butaságot érti.

⁴⁰ Velimir GAJ: *i. m.* 87.

GRAB [...] Proučih ja knjige čaromutne,
 čaromutne i crnoistotne,
 te sad ištem ženskinje uputne,
 da jim predam te prouke potne,
 nek i one šire luču znanja –

JUG Tu netreba nama predavanja,
 hodi, – uči, dragi Matijašu,
 daj ostavi tu izbicu našu! –

[...]

tu trećemu mjesta nije!

LIK BIELIH KRITALACA [...]

Grabanci' ašu mjesta nije!

Joj na! –⁴¹

Velimir Gaj új *dijak*ja tehát, habár még mindig varázsló, bölcs, ravasz és kissé moralista is, romantikus gondolkodóból játékos hangú mágikus szereplővé válik. Az iskola-dramaturgiai hagyomány, amelytől Gaj örökli az etikai és oktatói céltzatot, egy új tapasztalat fényében újul meg, amely olyan néprajzi elemekkel gazdagodik, melyek jobban megfelelnek a paródia és a bohózat felé irányuló, megváltozott ízlésű közönségnek. A népi hagyományok és a nemzeti törekvések szolgálnak háttérül egy komikus, olykor allegorikus színház számára, mely a *grabancijaš* mítoszának újra felvetése során a *Volksstück* és a *Zauberspiel* felé halad. A stokavo-jekavo választása, valamint a szláv közös tudattalanhoz tartozó mitológiai szereplők beiktatása lehetővé teszi a *dijak* számára Brezovački kajkavo határainak a meghaladását.

4. Ideiglenes számvetés

Talán nem túl nagy merészség arra gondolnunk, hogy diakronikus szinten, valamint az ízlés változása szempontjából a *népszínmű* a garabonciás alakjának mimetikai kétértelműsége következtében alakult ki és fejlődött tovább. Magyarországon például az iskola-dramaturgia egyrészt érintkezik a nemzeti színműírással, a nyugati, klasszikus és modern repertoárral gazdagítva azt, a magyar nyelven való újírás és gyakorlatával együtt. Másrészt a népszínműbe helyezi azt a népies tendenciát, amelyet

⁴¹ Velimir GAJ: *i. m.* 81. GRAB Imádom a csipkáját, tisztelt asszonyom! / JANJICA Nem vagyok tisztelt, varázslatos diákom! / GRAB De igen! Ha még nem az, azzá fog válni! / JANJICA Mi szél hozza újra erre? / GRAB [...] Olvastam könyveket a mágiáról, / a varázslásról és fekete ígézésről, / s most megfelelő fehérnépeket keresek, / hogy verejtékes tudásomat átadhassam nekik. / JUG Ne prédikálj, menj el innen! – tanulj kedves Mátyás, / hagyd el helységünket! – / [...] / Harmadiknak nincs itt hely! / FEHÉR SZÁRNYÚ SZEREPLŐ [...] / Nincs helye a *Grabancijaš*nak! / Hej!

néhány szerző esetében előnyben részesített. Az iskolai dráma tehát csak látszólag hal meg, hiszen „hősi” témái a nemzeti színház magasztosabb és elkötelezettebb formáiban élnek tovább, de nem tűnik el a parodisztikus hangnem sem, mely majd a népi bohózatot fogja életre kelteni.

A garabonciás alakja tehát „jellemi fizionómiát” ölt, mely egyre inkább eltávolodik mitológiai vonatkozásaitól, vagy legalább beilleszkedik a magyar dramaturgia fejlődési folyamatába, hogy addig csak részben kifejezett humanitással gazdagodjon. Mindenképpen úgy tűnik, hogy szereplőnket eddig kevésbé ismert oldalát fedi fel. Egyetérthetünk tehát abban, hogy „a mítosz tapasztalata főképpen a képek által megújuló pátoszi tartalom szempontjából fontos, míg a múlt a modern szenvedélyességével való találkozásakor gyúl értelemre”.⁴² A folklór és az irodalom ezen érdekes találkozásában az irodalomtörténész és/vagy a komparatista csak a mítosz létrejöttét, vagy, ha úgy tetszik, a mítoszt létrejöttében ragadhatja meg, legalábbis azokban a megjelenéseiben, melyek lehetővé tették, hogy valamilyen módon megközelítsük azt. S már ez a vállalkozás megengedte s megengedi, hogy levonjunk néhány következtetést.

A garabonciás történeti-szemantikai útvonala egy megújuló mítosz pályáján halad. E harmadik fejlődési szakasz írásaiban élénk jelenetekbe ütközünk, illetve olyan rítusokba és jellemekbe, amelyek a falusi és provinciális Magyarország mindennapjainak a meghatározói. Azt is láthattuk azonban, hogy a horvát *grabančijas* továbbra is bírni szeretne egy másféle kifejezési erővel is, mely talán nem annyira divatos már, de nem kevésbé elbűvölő. Nem szeretnénk olyan elhamarkodott ítéleteket fogalmazni, melyeket csak sok más magyar és horvát szöveg alapos vizsgálata tenne lehetővé. Úgy érezzük azonban, hogy egy nyitott mítoszciklusról beszélhetünk, mely nagyon szabad értelmezési lehetőségeket tesz lehetővé, s mely a különböző „modern” generációk gondolkodásmódjával és ötleteivel való folytonos és mindig megújult összehasonlítást igényel. És sokat kell majd olvasnunk, ha számot akarunk adni egy ingadozó folyamatról, mely a vígjáték kedvessége és a kielégíthetetlen emberi érzékenység lélektani visszhangjai között áll fenn.

⁴² Silvia CONTARINI: *i. m.* 23.